

Helmonds

Kwartaalblad
Heemkondekring
Helmont

lente 2013
€ 2,95

HEEM

20

*Lucas Gassel
Cornelius en Johan Costius
De ramp met de Pavon
Met klinkende munt betaald*

Colofon

Dit is een uitgave van Heemkundekring Helmont.
Gesticht op 24 mei 1948.

BESTUUR

voorzitter

C. Verhofstadt, Sperwerstraat 6, 5702 PJ Helmond
tel.: 0492 - 537094

e-mail: c.verhofstadt@heemkundekringhelmont.nl

secretaris

W. van Lieshout, Stationsplein 39, 5701 PE Helmond
tel.: 0492 - 534857

e-mail: w.lieshout@heemkundekringhelmont.nl

penningmeester

F. 't Sas, Beethovenlaan 49, 5707 PS Helmond
tel. 0492 - 520945

e-mail: f.tsas@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

J. Schiffers, Gabriëlstraat 8, 5708 KA Helmond
tel. 0492 - 529833

e-mail: j.schiffers@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

G. van Liempt, van Weerden Poelmanstraat 14,
5703 CS Helmond, tel. 0492 - 554233

e-mail: g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

LIDMAATSCHAP

Kringlidmaatschap incl. abonnement € 25,-
Rekening Rabobank nr. 1238.55.004 of ING nr. 2641099
t.n.v. penningmeester Heemkundekring

INLICHTINGEN

e-mail: info@heemkundekringhelmont.nl
e-mail Het Bakken: baken@heemkundekringhelmont.nl

PUBLIC RELATIONS

G. van Liempt, tel. 0492 - 554233
e-mail: pr@heemkundekringhelmont.nl

WEBSITE

www.heemkundekringhelmont.nl

REDACTIE

Hans Vogels, Martin Geerts, Berry Wijnen,
Kelly Geerts, Marinus van den Elsen
e-mail: redactie@heemkundekringhelmont.nl

Vormgeving/lay-out: Marinus van den Elsen

Druk: Drukkerij Van Stiphout

Foto's gemaakt door/met dank aan:

Hans Vogels, Marinus van den Elsen, RHCE, Jan
Suijkerbuijk, J. van den Broek, Henk Roosenboom,
Pieter van den Berg, Niek Rijniers, Meulendijks, Didier
Dewaale, Pierre van de Meulenhof, Gemeentemuseum
Helmond.

Omslag voorzijde: Portret van de schilder Lucas Gassel,
naar prent van Jakob Binck, 2^e kwart 16^e eeuw,
collectie Gemeentemuseum Helmond.

Omslag achterzijde: Heiligenkalender uit 1897 van
'Het Nieuws van de Week'. Litho van ± 40x50cm,
collectie ED.

Inhoud

3 *Van de redactie*

4 *Van het bestuur*

5 *Korte berichten*

6 *Agenda*

12 *Cornelius en
Johan Costius*

18 *De ramp
met de Pavon*

22 *Met klinkende
munt betaald*

24 *Helmondse
kunstenaars
Lucas Gassel*

31 *Begunstigers*

Van de redactie

Voor u ligt de twintigste editie van Helmonds Heem. Geruisloos is het eerste lustrum bereikt. Dit is een mooi moment om even terug te zien. Vijf jaar geleden stelde Paul Jacobs dat het tijd werd om ons heemblad nieuw leven in te blazen. Paul vond het een groot gemis dat het blad al een poos niet meer verscheen. Hij maakte zich sterk voor de samenstelling van een redactie om tot een nieuw heemblad te komen. Door de samenwerking met Kelly Geerts en Marinus van den Elsen, ontstond een driehoofdige redactie. Kort voor zijn overlijden droeg Paul zijn taak over aan Martin Geerts, Berry Wijnen en Hans Vogels, zodat de redactie nu uit vijf personen bestaat. Het team is goed op elkaar ingespeeld en krijgt veel vrijheid van het bestuur. Voor het magazine in de huidige vorm, worden veel complimenten ontvangen. In dit jubileumnummer presenteren wij u weer enkele afwisselende artikelen.

Wie veronderstelt dat er in Helmond na de tachtigjarige oorlog (1568-1648) een vredige tijd aanbrak, komt bedrogen uit. Vooral op godsdienstig gebied was er rumoer. In zijn artikel over Cornelius en Johan Costius vertelt Hans Vogels, hoe deze protestante predikanten zich in Helmond manifesteerden. De Helmondse bevolking was voor 95 procent katholiek, daarom zal de dominantie van vader en zoon Costius niet meegevallen zijn. Hun misdragingen gingen alle perken te buiten, zelfs in de ogen van de protestanten. Uit het verhaal blijkt en passant ook hoe turbulent de zeventiende eeuw in Helmond verliep.

Martin Geerts en Jos Hagelaar presenteren een boeiend artikel over de kunstschilder Lucas Gassel, die omstreeks 1500 in Helmond werd geboren. Het werk van Lucas Gassel wordt gerekend tot de Antwerpse school. Tot dusver was er weinig bekend over zijn leven en werk. Martin en Jos zijn erin geslaagd om diverse onbekende feiten met betrekking tot deze kunstenaar te achterhalen. Zodoende kunt u de meest diepgaande publicatie lezen die ooit over Lucas Gassel geschreven is.

Van Pieter van den Berg ontvingen wij een bijdrage over de vergeten ramp met de Pavon. Dit Franse vrachtschip werd in mei 1940 getroffen door een Duitse vliegtuigbom. Hierbij kwamen zeven vrijwilligers van de Luchtwachtpost Helmond om het leven. Over het tragische verhaal heeft Pieter een boek geschreven. Het relaas in deze editie van Helmonds Heem is toegespitst op de Helmondse slachtoffers. Het laat nog maar eens zien hoe ingrijpend een oorlog kan zijn. Last but not least ook nog een kort verhaal van Pierre van de Meulenhof over de oorsprong van het gezegde *Betalen met klinkende munt*. Wij wensen u veel leesplezier.

De volgende uitgave verschijnt op 1 juli 2013. Kopij kunt u tot 1 mei inzenden aan redactie@heemkundekringhelmont.nl. De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken in te korten of aan te passen.

Van het bestuur

Met genoeg constateren wij dat onze heemkamers steeds vaker worden bezocht. Niet alleen onze leden maar ook buitenstaanders maken, voor het vergaren van (genealogische) informatie, steeds vaker gebruik van onze faciliteiten.

Ook het aantal toehoorders bij onze lezingen groeit gestaag. Dit is enerzijds een gevolg van de probate *public relations*, anderzijds draagt de werkgroep *lezingen en excursies*, door een variëteit aan thema's, daar royaal aan bij. Natuurlijk is dit een positieve ontwikkeling, maar ten gevolge daarvan ontstaat geleidelijk aan wel een ruimteprobleem. Als deze groei doorzet zullen de lezingen op termijn op een andere locatie moeten plaatsvinden.

Binnenkort worden burgemeester en wethouders door ons uitgenodigd om

Onze Heemkamer(s)

Elke donderdag bent u welkom in een van onze Heemkamers. 's Morgens van 10.00 tot 12.00 uur bent u welkom bij de Heemkamer in het stadshobbycentrum Het Baken, Pastoor van Leeuwenstraat 23. Hier zijn wij u graag behulpzaam bij het uitzoeken van uw stamboom.

's Middags is de Heemkamer in het Con Brio gebouw, Braakse Bosdijk 2a geopend. Van 14.00 tot 16.00 uur kunt u desgewenst onze collecties en boekenbestand kosteloos raadplegen.

kennis te komen maken met onze activiteiten en tevens om onze huisvesting te bezichtigen. Wellicht kunnen we bij die gelegenheid ons ruimtegebrek aan de orde stellen.

Naar verwachting zal in 2013, onder auspiciën van *Heemkundekring Helmont*, een boek verschijnen over de Zuid-Willemsvaart. Het is bijna twee eeuwen geleden dat het kanaal opengesteld werd. Op 11 november 1822 startten de werkzaamheden voor het 123 kilometer lange kanaal tussen Maastricht en 's Hertogenbosch.

Elke donderdag staan gezelligheid en kennisverrijking voorop.

Met enige regelmaat ontvangen wij giften en donaties. Al deze schenkingen, groot of klein, worden door ons bijzonder gewaardeerd. Door de veelheid is het vaak niet mogelijk iedereen persoonlijk te bedanken. *Daarom zeggen wij langs deze weg dank aan allen die Heemkundekring Helmont een warm hart toedragen.*

Draaiorgelcollectie blijft in Helmond

De Gaviolizaal wordt gesloopt, maar de draaiorgelcollectie blijft in Helmond. Dat is het besluit van burgemeester en wethouders. Wethouder Van den Heuvel werd door de raad teruggefloten op zijn voornemen om de orgels over te brengen naar het Hof van Cranendonck en de nieuwe Cacaofabriek.

De orgels waren al lange tijd onderwerp van discussie. Vorig jaar nam de gemeenteraad unaniem een motie aan met de opdracht aan het college, een maximale inspanning te leveren om de draaiorgels voor Helmond te behouden en ze op een representatieve plaats in de stad te herhuisvesten. Het college beloofde zich daarvoor uiterst in te spannen. Hoewel er meerdere alternatieven voorhanden zijn slaagde men er toch niet in een geschikte ruimte te vinden, met het vermaledijde verkwanselingplan tot gevolg.

De instrumenten hebben een omvangrijke historische waarde, veel Helmonders

hebben er prettige herinneringen aan. Ze behoren dan ook tot het culturele erfgoed van de stad. De huidige wethouder Tielemans noemde in 2008, toen hij centrummanager was, de orgels zelfs de *culturele identiteitdragere* voor Helmond.

Heemkundekring Helmont zet zich in voor handhaving van het plaatselijk erfgoed. Middels een schrijven aan het voltallige college, de voorzitters van alle politieke partijen en de leden van de raadscommissie samenleving, is aangegeven dat er geen rechtvaardigingsgrond aanwezig is om de cultureel-historische orgelcollectie naar een bestemming buiten de stad te verplaatsen. Diverse politieke partijen in de gemeenteraad waren het met deze stelling eens. In de commissievergadering werd door Helder Helmond, SP en Helmond Actief, heftig gereageerd. Ook coalitiegenoot CDA bleek tegen het voorstel.

Een nieuw locatieonderzoek zal moeten leiden naar herhuisvesting van de draaiorgels. De Citysporthal die in 2014 zal leegkomen lijkt een optie, maar ook het door Heemkundekring Helmont voorgestelde leegstaande Pnem-gebouw aan de Helmondselaan, zal in de overwegingen worden meegenomen. Een groep enthousiaste mensen hebben gemeld bezig te zijn met de oprichting van een nieuwe draaiorgelstichting.

AGENDA

U ontvangt voor de lezingen en excursies géén afzonderlijke uitnodigingen. Noteer daarom onderstaande data in uw agenda of op uw kalender. Suggesties voor lezingen en excursies zijn van harte welkom.

Donderdag 25 april

Excursie naar “**Klok & Peel Museum Asten**”

Maakt u zich op voor een boeiend bezoek aan een van de mooiste musea in Brabant, waar u twee collecties kunt bezichtigen. Het museum heeft de grootste verzameling luidklokken en beiaarden ter wereld. In een tijdslijn wordt de oorsprong en het luiden van de klok tot en met het klokgieten gevolgd. De tweede collectie omvat de complete natuur- en cultuurhistorie van de Peel. Er is onder andere een onderaardse vossenburcht en een levensgroot skelet van een mammoet te zien. De expositie “Van Peelmoeas tot nationaal park” toont de rijke flora en fauna van de Peel en in de achtertuin is een collectie “Van kruidentuinen tot klankentuin” te bewonderen. Moe geworden kunt u gezellig neerstrijken op een binnen- of buitenterras.

Inschrijving vóór 1 april, telefonisch: (0492) 554233 of via pr@heemkundekringhelmont.nl Vertrek 13:00 uur vanaf Con Brio of rechtstreeks. Het museum is gevestigd aan de Ostaderstraat 23, 5721 WC Asten.

Donderdag 23 mei

Excursie naar “**Kasteel Heeswijk**”

Het bekijken van een monument als Kasteel Heeswijk doet iets met je. Alleen al het zien van de contouren is een ervaring en wakkert de nieuwsgierigheid aan. Het interieur van deze burcht hoeft geen geheim voor u te blijven als u deelneemt aan de geplande rondleiding. Die voert u door de rijke salon, de middeleeuwse ridderzaal, de exotische Chinese kamer en de bibliotheek. Ook de mysterieuze torenkamers en de tinkamer worden aangedaan. Via duistere trappenhuisen schrijdt u langs dienstvertrekken en de voormalige kasteelkeuken. Onder leiding van een gids maakt u kennis met het leven op een kasteel. De duur van de rondleiding bedraagt ongeveer 60 minuten.

Inschrijving vóór 1 mei, telefonisch: (0492) 554233 of via pr@heemkundekringhelmont.nl Vertrek 13:00 uur vanaf Con Brio of rechtstreeks. Het museum is gevestigd aan het Kasteel 4, 5473 ZJ Heeswijk-Dinther. Er is géén lift aanwezig.

Donderdag 12 september

Excursie naar “**Boerenbondsmuseum Gemert**”

Nadere informatie volgt.

Verdwenen Helmond

Het moet worden gezegd, als Pierre van de Meulenhof een lezing geeft is het volle bak. Dat was al eerder zo in het Jan Vissermuseum. Ook op 18 december vergde de grote toeloop bij zijn voordracht Verdwenen Helmond, enkele organisatorische aanpassingen. Het betrof dan ook een thema dat vooraf in de lokale media veel aandacht kreeg.

De lezing handelde vooreerst over het ontstaan van de stad. Uit de oudste geschreven bronnen blijkt dat dit voor het jaar 1100 was. Toen ontstond *Die Haghe*, een nederzetting die westelijk van de rivier de Aa en het huidige centrum gelegen was. Het was een met hagen omheind gebied waarop een versterkte hoeve stond. Hierbij werd later een burcht gebouwd: het *Oude Huys*. Stefanus wordt gezien als de stichter van die nederzetting. Hij komt voor in een document uit 1179 waarin Paus Alexander III schenkingen bekrachtigt die aan de abdij van Floreffe zijn gedaan. Onder deze giften behoort het *Hof van Helmont*. Gevoeglijk kan worden aangenomen dat uit dit bezit de naam Helmond ontstond.

Dat Helmond zich heeft gevormd in Die Haghe, werd duidelijk aan de hand van oude stadskaarten en situatieschetsen. De stad werd aanvankelijk door het riviertje de Aa in tweeën gesplitst. Westelijk daarvan het gebied dat behoorde tot Floreffe en oostelijk het domein van Echternach. Dat vroeger de Veestraat door de Aa was verdeeld

in de Pantoffel- en de Veestraat, is daar een evident voorbeeld van. De toehoorders maakten een virtuele reis langs de vroegere stadswallen en de latere bebouwing buiten die wallen. Het ontstaan van de uitvalswegen Steenweg, Heistraat, Molenstraat, Hoogeind en de Weg op den Heuvel werd aanschouwelijk gemaakt. Maar de voordracht spitste zich toe op Die Haghe, het huidige Helmond West. Tot aan het midden van de negentiende eeuw stonden hier enkel boerderijen en eenvoudige huisjes. In de jaren 1840-1945 kreeg het gebied, mede door de opkomst van de industrialisatie, een stedelijke bebouwing.

Ten behoeve van nieuwbouw verdwenen door de tijd complete straten, maar toch bleef het oorspronkelijke patroon van de stad in hoofdlijnen herkenbaar. Diverse oude straatnamen passeerden de revue, met als meest opvallende het Wijngaardstraatje, waaruit blijkt dat er in Helmond ooit wijnranken groeiden. De stad heeft zich, vooral de laatste decennia, sterk ontwikkeld. De lezing gaf een aardig referentiekader om die evolutie te gaan bekijken.

De zaak *Sophia Alberts*

Op dinsdagavond 22 januari hield de heer H. Roosenboom een lezing over de perikelen rond Sophia Alberts. Dat was een Helmonds meisje dat geboren is in 1683 als dochter en enig kind van notaris Theodorus Alberts en zijn vrouw Maria Vogelsangh. Zij waren lid van de gereformeerde gemeente in Helmond en, volgens predikant Nathaniël Walraven, trouwe kerkgangers.

Toch ging het niet goed met het gezin. Het notariaat kwam niet echt van de grond en de manufacturenhandel van Maria was ook geen succes. Boze tongen in Helmond beweerden dat dit kwam door overmatig drankgebruik en bovendien ontpopte Sophia zich als een eigengereid en lastig kind.

Er was kennelijk vaak ruzie in huis en vaak draaiden die ruzies om Sophia. Als puber was Sophia veel en graag verliefd en in het jaar 1700 liep het helemaal fout. Tegen de zin van haar ouders raakte zij verliefd op een jonge officier, die in Helmond bekend stond als een losbol. Bovendien was die jongeman katholiek.

De emoties thuis liepen hoog op, vooral toen Sophia vertelde dat zij ook katholiek wilde worden en met de jonge officier wilde trouwen.

In de nacht van 1 op 2 november 1700 verliet Sophia heimelijk het huis om er nooit meer terug te keren. Ze ging eerst naar een vriendin en drie dagen later dook ze op in Venray, op veilig Spaans-Gelders grondgebied. De jonge officier liet haar vallen, maar toch bleef ze bij haar besluit om katholiek te worden.

De vlucht van Sophia bracht niet alleen heel Helmond in beroering, maar leidde tenslotte tot een hooglopend en bijna onoplosbaar conflict tussen de Staten Generaal en de katholieke gemeenschap in Helmond.

Uit het verhaal van Alberts begrepen de Staten Generaal in Den Haag dat het meisje met geweld ontvoerd werd. Gevolg was dat alle aanwezige priesters in Helmond gevangen werden genomen en de kerken gesloten werden.

Sophia was inmiddels naar Antwerpen vertrokken en wilde ondanks aandringen van vooral haar moeder niet meer naar huis terug. Ook de hoogste kerkelijke gezagsdrager in de Meijerij, de apostolisch vicaris Petrus Goverts mocht zijn ambt niet meer uitoefenen ondanks het feit dat hij altijd op het standpunt had gestaan dat Sophia terug moest naar haar ouders.

Vader en moeder Alberts voelden zich niet meer veilig in Helmond en namen de wijk naar 's-Hertogenbosch. Inmiddels trouwde Sophia in 1705, waarschijnlijk in Antwerpen, en vertrok naar zuid Frankrijk waar zij in het jaar 1707 is gestorven. Hoewel dit al in 1708 in Helmond bekend was, duurde het nog tot 1710, toen de vrede met Frankrijk werd getekend, voordat het overlijden officieel kon worden bevestigd. Pas toen werden de maatregelen van de Staten Generaal ingetrokken en was zaak Sophia Alberts verleden tijd.

Boekbespreking

Rinie Weijts

Een kwart eeuw Milo

In het boek wordt het Mierlo-Houtse confectieatelier belicht dat van 1950 tot 1975 bestond. Het is samengesteld door amateurhistoricus Rinie Weijts, die verbonden is aan de Heemkundekring Meyerle. Het met 235 foto's geïllustreerde werk geeft een historisch beeld van het bedrijf. Daarnaast bevat het verhalen en anekdotes over oud-personeel en directieleden.

In Mierlo-Hout was vanaf 1925 de firma Van der Sanden actief met een weverij van tijk- en tentdoek. Het bedrijf

werd door industrieel De Vreeze overgenomen en later aan de Van Kimmenadegroep toegevoegd. In 1949 werd de weverij omgebouwd tot een confectieatelier. Onder de naam MILO werden er damesmantels en kostuums vervaardigd. In de gloriejijd waren er 350 mensen werkzaam.

Prijs € 10,00

mjgweijts@onsbrabantnet.nl

Torendag 2013 ook in Stiphout

Heb je altijd al willen weten waarom de torens van bijvoorbeeld Stiphout en Nederwetten zo vrij in het landschap staan? Of ben je benieuwd naar de architectuur en geschiedenis van de kerken in Mierlo en Gerwen? Bezoek dan de Torendag 2013 op donderdag 9 mei (Hemelvaartsdag) van 12:00 tot 16:00 uur. Op deze dag staan de unieke kerklocaties in onze regio in de 'spotlights'. De locaties worden met elkaar verbonden door middel van een prachtige fietsroute: de Middeleeuwse kerktoeren route.

Ook de Oude Toren van Stiphout is, in het kader van de Torendag, te bezoeken. De Heemkundekring Helmont heeft er een informatiestand ingericht. Andere dorpen die deelnemen aan de Torendag zijn Mierlo, Nuenen, Nederwetten, Gerwen, Lieshout, Beek en Donk en Aarle-Rixtel.

In elk dorp kom je meer te weten over de kerktoeren en hun geschiedenis door middel van informatieborden. Ook is er een folder beschikbaar en kun je meer informatie krijgen via de website: www.kerkenindepeel.nl.

Marianne Splint directeur Gemeentemuseum Helmond

In het kader van Helmond en haar kunst en cultuur heeft de redactie van

dit blad onlangs een bezoek gebracht aan Marianne Splint. Sinds medio september 2012 is zij de nieuwe directeur van het Gemeentemuseum Helmond. Marianne is in 1982 geboren in Vlaarding en

studeerde aan de Academie voor Kunst en Vormgeving in 's-Hertogenbosch. Daarna vervolgde zij haar studie met Kunstgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Aandacht voor kunst en cultuur is altijd een rode draad geweest in haar leven.

De nieuwe directeur, jong en gedreven, bevindt zich bij voorkeur aan de organisatorische kant van kunst en cultuur. Ze is tussen haar studies door nog werkzaam

Oud-burgemeester Geukers overleden

Met een daverend applaus heeft Helmond afscheid genomen van de overleden oud-burgemeester mr. Jac Geukers. Die ovatie kreeg hij aan het eind van de uitvaartdienst in de Lambertuskerk. Jac Geukers was niet alleen de vader van een familie, maar eigenlijk de vader van heel Helmond. Dat was duidelijk merkbaar, de kerk zat overvol.

Zaterdag 22 december overleed Geukers op 91-jarige leeftijd. Een ongelukkige val tijdens een bijeenkomst in hotel West-Ende werd hem fataal. Hij brak hierbij zijn heup en overleed aan de complicaties die na een operatie optraden.

Jac Geukers was van 1 januari 1966 tot 1 april 1986 burgemeester van Helmond. Onder zijn leiding transformeerde Helmond van een industriestad tot een middelgrote stad en werden de dorpen Brouwhuis, Mierlo-Hout en Stiphout geannexeerd. Veel tijd en energie stak hij, na de teloorgang van de metaal- en de

textielindustrie, in het aantrekken van werkgelegenheid. Met name de komst van het hoofdkantoor van Volvo Car en de toewijzing van de IPR-regeling voor nieuwe vestigingen, was te danken aan zijn tomeloze inzet.

De gemeente Helmond is Jac Geukers veel dank verschuldigd voor de wijze waarop hij leiding gaf aan het bestuur van de stad. Bij zijn vertrek als burgemeester werd hij dan ook benoemd tot ereburger. Hij bleef na zijn afscheid in Helmond wonen en was tot het laatst maatschappelijk actief.

geweest als zelfstandig creatief ondernemer. Na haar studies was zij onder andere mede-organisator van diverse festivals, waaronder het Virus-festival, een cultureel festival met muziek, theater, film, literatuur, beeldende kunst en dans. Ook was zij betrokken bij de organisatie van het Stukafest in Eindhoven, een studentenkerkfestival waarbij culturele optredens plaatsvinden in studentenkamers. Waarom ze werd benoemd tot directeur, is duidelijk. Organiseren zit haar namelijk in het bloed. Vóór haar benoeming bij het Gemeentemuseum was ze werkzaam bij de Gemeente Eindhoven op de afdeling Strategie.

Marianne heeft veel belangstelling voor Heemkundekring Helmond en is graag bereid om daar waar het mogelijk is met onze vereniging samen te werken. Heemkundekring Helmond heeft zich immers ten doel gesteld om te waken voor het behoud van de historische en culturele identiteit van Helmond en Marianne wil als organisator graag haar bijdrage leveren aan de verbetering van het culturele klimaat van onze stad. De doelen die wij nastreven hebben daarom nogal wat raakvlakken en wij zijn ervan overtuigd dat wij wederzijds veel voor elkaar kunnen betekenen.

Op 28 december heeft Helmond in de Lambertuskerk afscheid van hem genomen. Bij de uitvaart waren onder andere de oud-wethouders Sjef Jonkers en Jan van der Zanden aanwezig. Jonkers maakte hem als raadslid mee, Van der Zanden als wethouder. Hij was een attente en charmante man en een fantastische burgemeester, zei Jonkers in een korte toespraak.

“Jac Geukers heeft het beste van zichzelf aan de stad gegeven. Hij leefde voor de stad en voor de mensen, hij was het fundament van de stad van nu. Ik heb hem gesproken voordat ik in Helmond begon en ik ben erg onder de indruk van geraakt van zijn passie voor de stad. Hij is mijn voorbeeld”, aldus Elly Blanksma- van den Heuvel, de huidige burgemeester van Helmond.

Jac Geukers feliciteert Jan Visser (links) met de onthulling van de gedenksteen Jan Visser Dierenpark. Rechts de gedenksteen op de achtergrond de voliëres en de Warande, 29-9-1970 (fotograaf: J. van den Broek, collectie RHCe)

Cornelius en Johan Costius

door Hans Vogels

Obstinate predikanten te Helmond

Afbeelding van de middeleeuwse Lambertuskerk in de Kerkstraat. Op de voorgrond zijn de Veepoort en de aarden stadswal te zien. (Collectie RHCE)

In 1565 waren er in Helmond voor het eerst hervormingsgezinden. De eerste predikant Jan Mathijssen, had maar enkele aanhangers. Voor het gasthuis op het Kloostereinde (Binderseind) hield hij de preek: 'Een vermaninghe of sermoen van Calvinus'. Na zijn betoog verkocht hij ketterse boeken aan zijn toehoorders. Hij werd hierbij geholpen door Hubert van Asten, de voorman van de Helmondse hervormden. Beiden moesten hun daad met de dood bekopen. In 1567 werden ze op de Postelse heide 'met den koorde gejustitieerd'. Hiermee werd de jonge gemeente in één slag verpletterd.

Rond 1560 waren hervormde kerkdiensten verboden en hielden de aanhangers van Calvijn hun godsdienstplechtigheden buiten de steden en in de open lucht. Van de eenzijdige katholieke overheid mochten ze hun religie niet in de stadscentra beoefenen en zeker geen bedehuizen bezitten. Vandaar dat ze voor hun (hagen)preken, in de dubbele betekenis van het woord, te velde trokken. Sommigen waren daarbij gewapend, waardoor de diensten als demonstraties tegen de overheid werden gezien. Daartegen werd zwaar opgetreden.

Na de tachtigjarige oorlog (1568-1648) vierde iedereen de vrede, maar de vreugde zou een bittere bijmaak krijgen. De verwachting was dat het vredesverdrag ook vrijheid van godsdienst zou betekenen, doch de overwegend katholieke bevolking werd hierin spoedig teleurgesteld. Na het verlossende bestand meenden de gezaghebbers de gereformeerde gezindheid te moeten invoeren. Er werden predikanten aangesteld, kloosters kerken en kapellen gesloten, beelden en andere *paapse* ornamenten vernietigd. De katholieke clerus moest binnen acht dagen uit de

Meerij vertrokken zijn en er mochten geen katholieke kerkdiensten meer plaatsvinden.

Slechts vier dagen na het bestand, werd in Helmond de katholieke Lambertuskerk door de hervormden in bezit genomen. Wel mochten de katholieken de ornamenten en beelden uit de kerk halen en elders onderbrengen. Enkele Helmonders werden bereid gevonden een deel van het kerkinterieur in hun huis op te slaan. De pastoor bracht zelf de kelken en andere liturgische kostbaarheden in veiligheid. Het was echter een schijnveiligheid, want in 1652 werden de opgeslagen kerkmeubelen alsnog verbeurd verklaard en verkocht.

Voor de Helmonders en alle andere bewoners van de Meerij, werd het uiterst moeilijk om katholieke godsdienstoefeningen te houden of bij te wonen. Er zat niets anders op dan de kerkdiensten sluiks te vieren op zolders, in schuren of op afgelegen plekken. Men trachtte de ambtenaren incidenteel te bewegen de katholieke samenkomsten oogluikend toe te staan. Dat lukte enigszins omdat zij enerzijds de daarvoor

uitgeleefde penningen opstreken, maar zich anderzijds ook ijverig toonden in het handhaven van de voorschriften.

Uit verscheidene voorvallen blijkt de vervolging van de katholieken. In 1653 hield pastoor Willemaers van de Lambertusparochie, een kerkdienst in het achterhuis van herberg *De Swaen*, toen die plotseling door de schout, vorster en enkele krijgers werd verstoord. De pastoor werd door de kerkgangers 'met soodanige fortse ontweldicht', dat de vorster hierbij 'aen syne handen swaerlycken wierde gequetst'. Een andere keer werd een Heilige Mis in het huis van Syken Potken belet. Het huis stond aan de Markt naast herberg *De Wildeman*. Soldaten sloegen de achterdeur in en wilden de pastoor gevangen nemen. Er ontstond een hevig verzet en de krijgers moesten zich tegen de woedende menigte verdedigen.

Door soldaten werd een katholieke kerkdienst in het huis van Syken Potken verstoord. Ze sloegen de achterdeur in en wilden de pastoor gevangen nemen. (Collectie Roosenboom)

Eens werd een kerkdienst gehouden in het huis van Elisabeth van den Berg, wiens man kerkmeester was. De schout zou de samenkomst oogluikend hebben toegestaan en hiervoor 2 soevereinen of 30 guldens hebben ontvangen: 'daer de misse soo nu ende dan gedaen werde', om zulks 'te conniveren ende laten passeren ende door de vingeren te sien'. Niettemin werd de kerkdienst wreed verstoord. Voortaan vierden de roomsen hun diensten in een geheime schuur, die van een bewaker was voorzien.

Cornelius Costius

In 1648 was Cornelius Costius, alias Cost, tot predikant van Helmond aangesteld. Costius, zoon van Johan Cost en Judith Elbergs, werd in 1615 geboren en studeerde theologie. Vóór zijn aanstelling tot eerste voorganger van de Helmondse hervormde gemeenschap, was hij dominee in Dorth, een dorp nabij Zutphen en

vervolgens in Almen. In Helmond werd hem de Lambertuskerk, de gevorderde katholieke parochiekerk, ter beschikking gesteld. Maar Costius wilde meer. Al spoedig klaagde de predikant: 'dat hij de pastorie tot Helmont niet can becomen tot sijn gebruyck'. Op voorspraak van de Bossche commandeur Jonker Van Thienen kon hij nadien zijn intrek nemen in de pastorie op de Markt.

Omdat de Helmondse bestuurders zich hevig tegen de overname verzetten, verbleef een kwartierschout met zijn assistenten vier dagen in de stad. Wellicht omdat zij vreesden dat de predikant anders uit de pastorie verjaagd zou worden. Costius zelf was daar ook niet erg gerust op. Hij beweerde dat hij 'in sijn pastoryhuys te syn geintroduceert ende sulcks in weerwille van de papisten die daerover seer verstoort sijn' en verzocht aan de Kerkelijke Vergadering in Den Bosch 'tot verseekeringe van sijn persoyn tegen alle injuriën ende ten dien eynde eene sauvegarde voor sijn huys mochte geslagen worden'. De storm luwde en Costius bleef tijdens zijn ambtsperiode in de pastorie wonen.

Aangezien Helmond nauwelijks protestanten kende en de katholieke kerken in beslag waren genomen, kon hij op geduchte tegenstand van de katholieke samenleving rekenen. Costius zocht de confrontatie op door zeer streng op te treden tegen de 'paapse vergaderingen'. Erg consequent was hij niet. Het gerucht ging dat hij heulde met het Franse leger en zich daarbij als 'een paep' gedroeg. Om de gunst van de Franse koning te verwerven beweerde hij zelfs 'dat 't geen swarigheyt soude wesen alsoo men de Roomsche ende Gereformeerde religie licht soude vereenigen'. Het gevolg was dat de protestante

erediensten in de Lambertuskerk sterk verminderden. Sommigen gelovigen bleven weg, anderen werden afvallig.

Costius bestreed ook streng de traditie van 'de heydensche vastelavond gasten' zoals het gansrijden en katknuppelen, dat overigens ook al door het stadsbestuur verboden was. Ook het ontslaan van katholieke schoolmeesters, om deze door protestantse leerkrachten te vervangen, was het werk van Costius. Dat viel niet mee, omdat er onvoldoende protestante leermeesters voorhanden waren en anderen zich niet graag in het arme zuiden wilden vestigen. De gevolgen waren pesterijen over en weer, waarbij de weinige protestanten werden lastig gevallen, preken werden verstoord en soms ruiten van hen werden ingegooid. Zo werd door de stad aan Jan Stagneet 3 gulden en 5 stuivers betaald 'voer 't maecken van de glaessen in 't huys van Ds. Costius'.

Op Costius viel veel aan te merken. Hij werd beschuldigd van vloeken, het misbruik maken van de heilige schrift en het uiten van beledigingen. Zo lag hij eens als een beest dronken 'seer bespoegen sijnde' op een kar en viel hij een andere keer 'dronken in de brandnetelen ende de goote'. Thuisgekomen trakteerde hij zijn vrouw met 'bijten, nijpen, ende slaen', zodat op straat geroepen werd: 'Laet ons den beer gaan jaegen, den predicant heeft sijn wijf geslagen'. Toen Costius over zijn ergerlijke gedrag werd vermaand, antwoordde hij met een citaat uit de Bijbel: 'Veel honden hebben mij omringht.'

De zonderlinge man werd regelmatig door zijn collega's beschuldigd van bemoeienissen en intriges, als in het Peel- en Kempenland een nieuwe predikant

werd benoemd. Hij gebruikte dan alle middelen om de persoon van zijn eigen keuze aangesteld te krijgen. Bijzonder heftig reageerde hij op de aanstelling van een nieuwe predikant in Gemert. Bij de inauguratie trad Costius de kerk binnen en riep hem toe dat hij van de preekstoel af moest komen. Nadat veel harde woorden waren gevallen, wilde hij de kansel beklimmen. Toen hem dat belet werd verliet hij met een deel van de toehoorders de kerk.

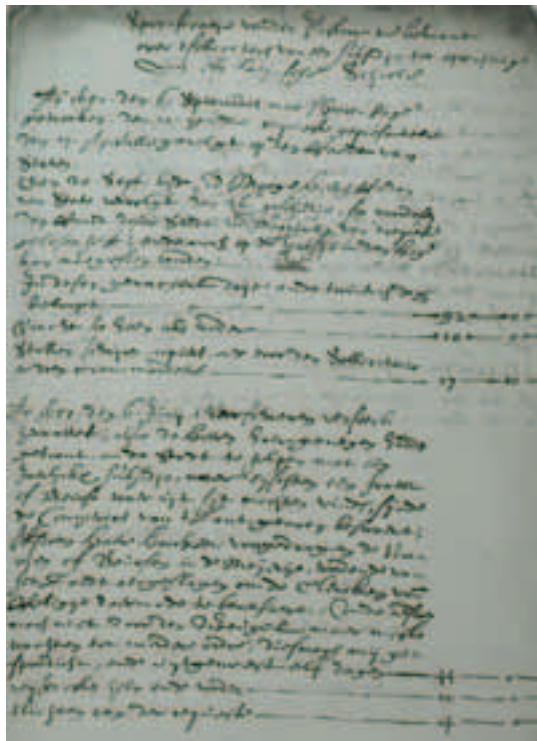
Johan Costius

In 1678 overleed Cornelius Costius. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Johan, predikant te Son en Breugel. Johan Costius schijnt nog obstinater te zijn geweest dan zijn vader. In 1683 werd hij dan ook wegens incompetentie ontslagen: 'Op de requeste van

't Classis van Peel en Kempenland ende die van den Kerckenraedt te Helmond is na deliberatie goet gevonden mitsdezen te accorderen tot onderhoudt van den predicant Costius jaerlycx de somme van driehondert en vijftig gulden, aenvangh nemende met den eersten January 1683. Ende wordt den Kerkckenraedt voornoemt mitsdesen geauthoriseert omme te procedeeren tot het beroep van een ander predicant, mits blijvende binnen de predicanten van de Meierey van den Bosch'.

Vrijwillig is zijn ontslag niet geweest, want hij heeft er zich met hand en tand tegen verzet. In 1685 werd daarom door de Raad van State geordonneerd dat hij zich van alle kerkelijke bedieningen en het bijwonen van vergaderingen moest onthouden. Johan Costius legde zich bij dat besluit niet neer. Toen op zondag 30 september 1685 de gelovigen zich naar de kerk begaven om de nieuwe predikant Johan Broeckhuysen te horen, verscheen de ontslagen predikant, gewapend met een dikke stok in de kerk. Hij was vergezeld van dominee Mina, predikant te Son, en enige Helmondse aanhangers. Hij riep tot de aanwezigen dat de Classis van Peel- en Kempenland hem weer had aangesteld, hetgeen dominee Mina bevestigde. Op het protest van de secretaris, president-schepen en ouderling Geerloff Suykers, lachte Costius hem in het gezicht uit.

Specificatie van onkosten, gemaakt door dominee Cornelius Costius bij de aanstelling van een Latijnse schoolmeester in 1654. (Collectie RHCE, foto A. Welten)

In een kerkelijk overleg werden de tegen Costius ingebrachte beschuldigingen onderzocht, waarna hij ernstig werd vermaand: 'tot meerder bedaertheyt, sedigheid, oock in syn uyterlyck gedragh, meerder voorsichtigheit, alsmede van onthoudinghe van schampere bejegeningen omtrent sijnen naeste, oock van spelen, exsessen in drinkerijen, vloecken, slaen oft smijten, desgelijks van aenstotelyke en satijrische wijzen van spreken in sijne schriften'. Het werd hem echter niet verboden te 'practiseeren', maar wel werd de rentmeester door de Raad van State gelast zijn traktement in te houden. Ondanks deze maatregel bleef de ex-predikant in Helmond

wonen. Samen met zijn trouw gebleven koster Hendrik Ginhoven, was hij nog meermalen oorzaak van relletjes en schandalen. Uiteindelijk vertrok hij naar 's-Gravenhage waar hij overleed.

Literatuur

- *Historie en informatie Bethlehemkerk Helmond, uit de aantekeningen van Ds. J. Sprey.*
- *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.*
- *Regionaal Historisch Centrum, Eindhoven.*
- *A.M. Frenken, Helmond in het verleden.*
- *Het Helmond boek, Henk Roosenboom.*
- *Wikipedia de vrije encyclopedie.*

Ganstrekken en katknuppelen

In de zeventiende en achttiende eeuw zijn dieren spelletjes, die nu wreed en barbaars gevonden zouden worden, zeer populair. Kwelspelen, zoals ganstrekken en katknuppelen, zijn zelfs tot ver in de negentiende eeuw overal op het platteland van de Kempen en de Peel geliefde vermakelijkheden, vooral tijdens de kermis. Bij het ganstrekken wordt een gans aan één van de poten opgehangen aan een touw.

De deelnemers rijden te paard of met paard en wagen onder de gans door en proberen de kop te grijpen en van het lijf te trekken. Om het extra moeilijk te maken wordt de kop van het beest ingesmeerd met zeep. Bij het katknuppelen wordt een kat in een houten ton opgesloten en aan een touw tussen twee bomen opgehangen. De deelnemers slaan vervolgens met houten knuppels tegen de ton. De bedoeling is dat de ton in duigen wordt geslagen, waarna de kat onder luid gekrijs kan ontsnappen. In de loop van de achttiende eeuw worden deze spelen bijna overal door de dorpsbesturen verboden. Toch constateert de Kempische schoolmeester P.N. Panken in 1898 dat in zijn tijd de dieren spelen nog steeds niet helemaal verdwenen zijn. (Regionaal Historisch Centrum)

De ramp met de Pavon

door Pieter van den Berg

In de nacht van 20 op 21 mei 1940 werd het Franse vrachtschip Pavon, met vijftienhonderd Nederlandse soldaten aan boord, even boven Calais in Frankrijk midscheeps getroffen door een Duitse vliegtuigbom. Op de website aandachtvoorgeschiedenis.nl kunt u kijken naar een fotodocumentaire over deze 'vergeten' ramp waarbij zeven vrijwilligers van de Luchtwachtpost Helmond om het leven kwamen.

De Luchtwachtpost Helmond

Door een toenemende oorlogsdreiging in Europa besloot het kabinet De Geer op 28 augustus 1939 tot een algehele mobilisatie van de Nederlandse strijdkrachten waardoor het leger op een sterkte van 280.000 man werd gebracht. Op 1 september 1939 viel Duitsland Polen binnen waarna het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk aan Duitsland de oorlog verklaarden. De Nederlandse militairen bouwden tot mei 1940 aan de versterking van de meest strategische

Luchtwachters op het dak van de Openbare Lagere School. (familiearchief Niek Rijniers)

Openbare lagere School gezien vanaf de Traverse. (familiearchief Niek Rijniers, 1984)

verdedigingslijnes van ons land met de hoop dat Nederland, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog, neutraal zou kunnen blijven.

Voor de observatie van het Nederlandse luchtruim was in de jaren twintig het Vrijwillig Landstormkorps Luchtwachtdienst opgericht met als doel het signaleren en rapporteren van vijandige vliegtuigbewegingen boven Nederland. Dit doel werd gerealiseerd door verspreid over Nederland een netwerk van uitkijkposten op te richten die bemand werden door vrijwilligers die observaties deden vanaf kerktorens en platte daken van hoge gebouwen. Zo had ook Helmond een Luchtwachtpost die tijdens de mobilisatie in de Openbare Lagere School aan de Zuid-Koninginnewal 32 was gevestigd. De Luchtwachtpost Helmond bestond uit circa vijfentwintig vrijwilligers en stond onder leiding van vrijwillig sergeant Wim Rijniers, in het dagelijks leven de hoofdonderwijzer van de Openbare school.

Oorlog

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 vielen Duitse troepen Nederland binnen waardoor ons land, ondanks de voorgenomen neutraliteit, definitief bij de Tweede Wereldoorlog betrokken raakte. In de nacht van vrijdag op zaterdag kreeg de Luchtwachtpost Helmond het bevel om terug te trekken en te hergroeperen bij het hoofdkwartier van de Luchtwachtgroep Breda.

De vrijwilligers verzamelden zich op zaterdagochtend 11 mei bij het huis van sergeant Wim Rijniers aan de Willemstraat 6 vanwaar de groep in een gevorderde auto van transportbedrijf Huub Noten, richting Eindhoven, Tilburg en verder naar Breda vertrok. Via omzwervingen door Zeeuws-Vlaanderen en België bereikte de groep op 19 mei 1940 de Franse havenstad Duinkerken waar ze met circa vijftienhonderd Nederlandse militairen ingescheept werden op het Franse vrachtschip Pavon met de bedoeling om geëvacueerd te worden naar de zuidelijker gelegen havenstad Cherbourg.

Voltreffer

Toen de Pavon een half uur onderweg was, werd de vrachtboot voor de eerste keer door een Duitse Stuka aangevallen. Het komende uur volgden er meerdere aanvallen met mitrailleurvuur en bommen die werden afgeworpen. Op 20 mei 1940, omstreeks kwart voor twaalf, viel er een bom dwars door de luiken in het middenruim van de vrachtboot. Soldaten, waaronder de groep Helmondse luchtwachters, die op en rond de luiken lagen, waren opslag dood of werden naar beneden gesleurd. Van de groep van circa vijfentwintig Helmonders waren er zes op slag dood.

Er brak een enorme paniek uit op de overvolle boot en soldaten probeerden

zich in veiligheid te brengen door overboord te springen, een plaats in een van de vier reddingssloepen te bemachtigen of op hulp te wachten van een van de chasseurs van de Franse marine. Gewonden werden met een touw om hun middel uit het ruim gehesen en op het dek zo goed en kwaad als dat ging door de doktoren en vrijwilligers geholpen. Nadat de vrachtboot door de kapitein op de kust was gezet konden de meesten zich via lange touwen naar beneden laten zakken en zichzelf in veiligheid brengen.

Rond vijf uur waren de circa honderd licht- en zwaargewonde militairen van boord gehaald en naar het ziekenhuis in Calais overgebracht. Zo kwamen enkele licht- en zwaargewonde Helmonders,

Groepsfoto van de Luchtwachters uit 1939. De vijf achterste personen van links naar rechts (beginnend bij de derde persoon van links): Piet van Rooij, Jan van Rooij, Willem Vermulst, Frans Janssen en Ben van Oirschot. De rij daarvoor van links naar rechts: Ruud van Oirschot †, G. Van de Sommen, Bert van Bree †, F. Boshouwers, Wim. Rijniers †, Hendrik Willems, Onbekend, Jan van Lieshout, Sjeff van Laarhoven en Wim Jansen †. Vooraan zittend van links naar rechts: Onbekend, F. Morees † en Jan van Veghel. (Foto Meulendijks)

Vrachtboot Pavon open zee. (website Didier Dewaele)

waaronder de zwaargewonde sergeant Wim Rijniers, in het ziekenhuis in Calais terecht. Enkele doden werden in een provisorisch graf in de duinen begraven, maar circa veertig lichamen moesten op bevel van de kapitein op het schip achterblijven. Er was namelijk nog steeds dreiging van nieuwe luchtaanvallen en de berging van de lichamen zou teveel tijd in beslag nemen.

Krijgsgevangenen

De Nederlandse soldaten die veilig het land hadden weten te bereiken, lagen zonder leiding verspreid langs de kust en kleine groepjes militairen gingen zelf op pad om water en voedsel te zoeken. Uiteindelijk konden twaalfhonderd soldaten worden verzameld die in kleine afdelingen naar Coquelles, een klein dorpje bij Calais, afmarcheerden. In Coquelles kwamen de soldaten klem te zitten tussen de Franse en Duitse linies waarna majoor De Bruyn, na overleg met zijn officieren, besloot om zich op vrijdagmiddag 24 mei over te geven aan de Duitsers.

De soldaten waren vanaf nu krijgsgevangen en moesten achter de Duitse linies worden gebracht. Op zondagmorgen 26 mei werden de twaalfhonderd Nederlandse krijgsgevangenen in Montreuil vrijgelaten waarna grotere en kleine groepjes soldaten in de eerste week van juni weer thuis waren bij hun familie in Nederland. Het aantal dodelijke Nederlandse slachtoffers van de bominslag op De Pavon bedraagt vijftig waarvan achtentertig slachtoffers nooit een graf vonden.

Boekomslag 'De ramp met de Pavon' van Pieter van den Berg

Met klinkende munt betaald

door Pierre van de Meulenhof

Aan het begin van de negentiende eeuw werd de waarde van het courante geld bepaald door de hoeveelheid edelmetaal dat een muntstuk bevatte, de zogenaamde intrinsieke waarde. In die tijd was er verschil tussen goed en slecht geld. Onder goed geld verstond men een volwaardige munt met het juiste gehalte aan edelmetaal. Tot het slechte geld behoorden alle overige munten die door productiefouten, slijt of moedwillige snoei, muntverval vertoonden.

Chronisch geldgebrek bracht de muntheren in de verleiding om uit het ter beschikking staande edelmetaal, meer muntgeld te maken en in omloop te brengen. Tegelijkertijd werd het oude geld dan uit de roulatie gehaald. De waarde van het betaalmiddel berustte niet op vertrouwen, maar op de juiste dosis edelmetaal. Negen penningen Leuvens geld, waren gelijk aan één oude Grooten (Vlaamse munt). Beide geldsoorten bevatten naar rato evenveel zilver. Aan beide munten werd vaak geschaafd en geraspt om iets van het edelmetaal voor andere doeleinden bijeen te sparen.

Dit leverde bij het innen van de belastingen vaak complicaties op. De cijns werd jaarlijks op vastgestelde dagen

geïnd, doorgaans in een plaatselijk café. Hier moest het verschuldigde bedrag ter plekke met geldige munt betaald worden. Daartoe werden in het etablissement twee tafels neergezet. De ene was bestemd voor de rentmeester die er zijn administratieve werkzaamheden aan verrichtte. Op de andere werd een stoel geplaatst waarop de vorster (deurwaarder) plaats nam. Voor die gelegenheid had hij een grote koperen lepel op zijn schoot. De belastingbetaler moest zijn schuld voldoen met geldige munten en deze stuk voor stuk in de koperen lepel gooien. Aan de klank hoorde de vorster of de munten het vereiste zilveragehalte bevatten. Hierdoor is het gezegde met klinkende munt betalen ontstaan.

Het is amusant te vernemen hoe het er eertijds op een betaaldag aan toe ging. Onderstaand archiefstuk is afkomstig uit Heeswijk. Het bevestigt dat het belastinggeld in een koperen lepel geworpen moest worden en dat dus met klinkende munt moest worden betaald.

's Maandags na St. Maarten 's morgens 9 uren in den herberge de Zwaan begonnen met 't opleezen der naamen en ontfangen der sijnsen, Onderwijlen geven diegeenen welke winnen moeten hare naamen op en de folio's in 't boeck worden daarvan aangeteckent zoo hier agter te zien is, Hiermede continueert men tot aan 't sijnsboek van Juffrouw van Hambroeck of 't zoo genaamde hoenderboeck wanneer 't gemeenlijk omtrent 3 uren of half 3 in den namiddag is, gaat men eeten met den secretaris en 2 schepenen die bij den entfang deze sijnsen present zijn, gegeten hebbende en 't ligt aangestoocken, begint men als voor met 't hoenderboeck tot den eijnde uijt, en men apointeert die gene welke winnen moeten tegen des anderendaags hun recomdendeerende hunne bewijzen van transportbrieven, deelingen etc. mede te brengen.

Den dag daar aan begint men des morgens om 9 uren met de winningen, 's middags zet men zig te eeten als voor, met den secretaris en 2 schepenen, gegeten hebbende continueert men met de winningen tot in den avont wanneer gemeenlijk alles afgelopen is. Den vorster komt den eersten dag zit met een stoel boven op de tafel en ontfangt in een koperen lepel het gelt van den sijngelders, 't geen door de Schepenen wordt nagezien.

De vorster was ambtenaar in het dorps- of stadsbestuur en had de functie van deurwaarder. Hij was onder andere belast met het bezorgen van dagvaardingen namens de schepenbank en was dientengevolge ook gerechtsbode. Hij was tevens ordebewaarder en assistent van de schout (schuldeiser) en stond in groot aanzien. Dat de belastingbetaler in klinkende munt betaalde leverde hem bepaald geen windeieren op, getuige onderstaande nota:

Verteeringe in den Zwaan in Heeswijk op den chijnsdag 1768

November 1768, den 14-e 's maandags na St. Maarten.

De Heer den secretaris, van Breugel en Kalkhoven, in den herberg den Zwaan.

	Guldens	Stuivers	Penningen
<i>'s Middags gegeten 4 man a 10 stu.</i>	2	0	0
<i>Den vorster dien middag de natafel gehad</i>	0	6	0
<i>Den 15-e als boven 4 man gegeten</i>	2	0	0
<i>In die 2 dagen 5 bottels wijn</i>	2	10	0
<i>Bier en pijpen</i>	1	4	8
<i>Somma:</i>	8	0	8

Helmond heeft niet alleen een rijk industrieel, maar ook een rijk cultureel leven en wil zich zelfs samen met Eindhoven, 's-Hertogenbosch, Tilburg, Breda en de provincie Noord-Brabant kandidaat stellen voor de titel Culturele Hoofdstad van Europa 2018. In dat kader wil Helmonds Heem speciale aandacht schenken aan cultuur in Helmond en aan alle kunstenaars die op een of andere wijze nauw met Helmond verbonden zijn, of zijn geweest. Die er zijn geboren, of die er een langere of kortere termijn hebben gewoond. En dat zijn er veel meer dan menigeen zal denken.

door Jos Hagelaar
en Martin Geerts

Lucas Gassel

De vroegst bekende Helmondse kunstschilder was Lucas Gassel, een kunstschilder uit de late renaissance, die gerekend wordt tot de Antwerpse school.

Over zijn leven is jammer genoeg maar heel weinig bekend, maar dankzij recent onderzoek weten we op het ogenblik toch wel iets. We weten dat hij rond het jaar 1500 in Helmond is geboren, maar wanneer precies, dat weten we niet. Ook over zijn naam is geen zekerheid te geven want in de archieven en oude boeken worden verschillende namen gebruikt.

Er wordt gesproken over 'Van Gassel', 'Van Gasselt', 'Gassel' en 'Gassel van Helmont'. Aangezien er niet alleen in Helmond, maar ook in Eindhoven en in Rosmalen een Lucas Gasselstraat is en die naam daarom voor de meesten onder ons het meest bekend voorkomt zullen we die versie hierna ook maar blijven gebruiken.

We weten dus niet veel over hem en tot op heden baseert men zich wat dat betreft nog voor een groot deel op de informatie in het befaamde *Schilder-Boeck* van Karel van Mander.

Dat was een kunstenaar van Vlaamse afkomst die leefde van 1548 tot 1606. Een veelzijdige man, die schilderde, gedichten maakte en proza schreef. Zijn belangrijkste werk, het *Schilder-Boeck*, verscheen in 1604 en daarin wordt het leven beschreven van een groot aantal kunstschilders, zowel uit het verleden als uit Van Manders eigen tijd.

Van Lucas Gassel schreef hij dat deze heel mooie, maar slechts weinig landschappen schilderde in olie- en waterverf. Hij schreef dat Lucas een vriendelijk en goedhartig man was en een aangenaam causeur. Maar ook weten we van hem dat Lucas bevriend was met Dominicus Lampsonius, een Zuid-Nederlandse humanist, dichter en kunstenaar die leefde van 1532 tot 1599 en die als

privé-secretaris werkte voor een Engelse kardinaal en later voor enkele prins-bisschoppen van Luik.

We weten ook niet precies wanneer Lucas Gassel gestorven is. Waarschijnlijk zal dat in 1568 of 1569 zijn geweest. Dat wordt onder andere aangenomen op grond van bovenstaand lofdicht dat in 1572 werd gepubliceerd. Uit de tekst van het gedicht blijkt immers dat Lucas toen al gestorven was. Het blijkt ook uit het feit dat het laatste werk van zijn hand de tekening is van *Abraham en de drie engelen* uit 1568. Die tekening bevindt zich het Kupferstichkabinett in Berlijn. En het meest duidelijke bewijs, naast die laatste tekening in 1568, is de verklaring van zijn nicht op 9 november 1569 dat zij uit zijn erfenis geld had ontvangen uit de rente van een huis dat hij in Liessel bezat.

Het is heel opmerkelijk dat een stadje als Helmond in die tijd, begin zestiende eeuw, zo'n voortreffelijke schilder heeft voortgebracht. Volgens A.M. Frenken pr.

De tekst over Lucas Gassel in het *Schilder-Boeck* luidt:

"Hy wrocht seer wel van Landschap in Oly en Water-verve: doch hy wrocht niet veel. Hy was een vriendlijck goet Man, en een soet prater. Hy hadde Groote ghemeensaemheynt met Lampsonio, die hem seer was toeghedaen en t'zijner gonst hem dussche ghedichten in Latijn toeschreef."

*Ghy Lucas weest gegroet voor allen and'ren weert,
Die van my sijt niet min als eyghen Vader gh'eert,
Die my ghegeven zijt ten eersten een beginder,
Van dat ick worden ben een Schilder-const beminder,
Als ghy Landschap en hut maelt met gheleerde handt,
U vroomheynt was ghelijck u Const en u verstandt,
En al dat 't vromer hert door liefde can gheleyden:
Daerom laet van u deucht, en Const 't gherucht uytbreyden,
En stadich leven oock van nu tot alder tijdt,
O oudt man, die my lief om twee oorsaken zijt.*

Portret van Lucas Gassel vervaardigd door Hieronymus Wierix

Landschap met Pyramus en Thisbe, paneel, 48x70cm, ca 1540-1550, Gemeentemuseum Helmond

waren er in die tijd namelijk nog geen 400 bewoonde huizen in Helmond. Om precies te zijn, in 1496 waren het er 395, waarvan 137 binnen de bebouwde kom en 254 buiten de kom. Daarbij moet nog een huis geteld worden waarin twee gezinnen woonden, dan waren er nog twee kloosters en een gasthuis, met buiten de bebouwde kom nog drie onbewoonde huizen. De bevolking van Helmond was straatarm en de mensen die wat hadden trokken uit Helmond weg en gingen ergens anders wonen. Bovendien wilden mensen uit andere steden of dorpen, die wel een cent te makken hadden, zich echt niet in Helmond komen vestigen. De lasten waren daar kennelijk veel te hoog. Wellicht heeft Lucas Gassel daarom misschien wel enige tijd in Liessel gewoond.

Een kunstschilder had in zo'n stadje, als Helmond in die tijd was, echt geen bestaansmogelijkheid. Lucas was dan

ook een uitzondering in het Helmondse. Je kunt je dan ook afvragen waar hij zijn opleiding tot kunstschilder kan hebben gekregen. Vermoedelijk heeft hij de eerste schilderlessen van zijn vader gehad. Lucas Gassel werd, zoals wordt aangenomen, geboren als zoon van *meester Jannen Thonissoon van Gassel, den maelre*, die in een akte van 1504 in het schepenprotocol van Helmond voorkomt. Het is bekend dat dit ook een kunstschilder was en dat hij een zoon had die Lucas heette en dat hij ook nog vier dochters had. Verder weten we helemaal niets van hem.

Na het overlijden van hun ouders verkochten de kinderen gezamenlijk op 24 april 1514 het ouderlijk huis in Helmond en hun oom Jacob trad toen op als voogd. Lucas was op dat moment nog maar jong, waarschijnlijk was hij toen nog pas ongeveer 14 jaar oud. Uit het feit dat oom Jacob als voogd optrad

kun je afleiden dat Lucas toen in ieder geval nog minderjarig was. Omdat een opleiding tot kunstschilder toentertijd al op twaalfjarige leeftijd begon, zou je dus inderdaad kunnen concluderen dat zijn vader hem de basisbeginselen van het schilderen heeft bijgebracht. Maar, na de vroege dood van zijn vader moet hij wel ergens anders zijn opgeleid. Dat kan haast niet in Helmond zijn geweest, want daar waren waarschijnlijk verder helemaal geen kunstschilders.

Uit een archiefstuk van 5 maart 1520 blijkt dat hij op die datum niet meer in Helmond woonde. Hij is dan naar Antwerpen vertrokken en later is hij naar Brussel verhuisd. Dat hij als Brabander naar die steden vertrok is heel begrijpelijk, want het leven van een kunstschilder was, zeker in die tijd, niet gemakkelijk en om aan de kost te komen moest de gemiddelde schilder, zelfs als

hij in een welvarende stad woonde, er nog van alles bij doen. De verdiensten en de status van kunstschilders waren over het algemeen niet hoog. Een kunstschilder was in die tijd niet meer en niet minder dan een simpele handwerker of ambachtsman.

Dat was in Antwerpen en Brussel anders. Vooral Vlaanderen kende toen de gouden eeuw in de schilderkunst en het waren in die tijd overwegend de kunstenaars uit Gent, Brugge en Antwerpen die de toon zetten in de schilderkunst van Noord Europa. Het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant met Brussel trokken kunstenaars aan uit alle omstreken.

Over mogelijke leermeesters van Lucas en over contacten met andere kunstenaars en opdrachtgevers is ook weinig bekend. Er is wel aangenomen, maar dat is ook weer niet zeker, dat hij

Landschap met Christus en de vrouw uit Kanaän, ca 1550, National Gallery Praag

zijn carrière is begonnen als leerling en daarna als landschapspecialist in het Antwerpse atelier van Joos van Cleve, een van de meest invloedrijke Antwerpse schilders uit die tijd, die leefde van ca. 1464 tot 1540 of 1541.

In de stad Ann Arbor in de USA bevindt zich namelijk in de University of Michigan Art Gallery het schilderij *St. Johannes op Patmos* dat ca. 1525 is geschilderd en dat wordt toegeschreven aan Joos van Cleve en Lucas Gassel. Het werk van Lucas Gassel bestaat voornamelijk uit landschappen met bijbelse of mythologische tafereelen en daarmee volgde hij de gewoonte van zijn tijd in de Zuidelijke Nederlanden, waar de kunstenaars goed waren in het schilderen van landschappen. Een landschap, het boerenbedrijf, de huiselijke omgeving, alles werd met hartstochtelijke liefde voor het detail geobserveerd en zonder probleem in religieuze voorstellingen geïntegreerd. Zijn totale werk, voor zover het kan worden gereconstrueerd, omvat, naast het schilderij dat aan Joos van Cleve en hem wordt toegeschreven, slechts een stuk of acht door hem zelf ondertekende en gedateerde schilderijen en twee tekeningen, verspreid over de jaren 1538 tot 1568.

Waarschijnlijk is Lucas Gassel tussen 1520 en 1530 in Antwerpen zijn loopbaan als schilder begonnen, wellicht met het schilderen van landschappen die als achtergrond dienden voor het werk van andere kunstenaars.

Zijn landschappelijke schilderijen zijn sterk beïnvloed door het werk van Joachim Patinir, die de eer toekomt, samen met Herri de Bles, de eerste echte landschap-schilders in de Nederlanden te zijn die het landschap, dat tot dan toe ondergeschikt was aan de gewoonlijk Bijbelse voorstelling op een schilderij, gepromo-

Dominicus Lampsonius, dichter en kunstenaar, was goed bevriend met Lucas van Gassel.

veerd te hebben tot hoofdonderwerp.

Van Gassel was sterk door hen beïnvloed en hij had net als zij een voorkeur voor een panoramisch rotsachtig en bergachtig uitzicht met een hoge horizon en een overvloed aan details. Maar zijn werken hebben toch een eigen karakter en zijn niet alleen maar slaafse imitaties.

Veel van zijn schilderijen zouden zogenaamde atelierwerkstukken kunnen zijn, dus slechts gedeeltelijk van zijn hand. Onder andere Marcellus Coffermans, ook wel Marcellus Koffermakers of Marcel Hemon genoemd, schilderde waarschijnlijk soms de figuren op zijn landschappen. Lucas was namelijk geen echte schilder van figuren en Van Mander had dat ook gezien, hij schreef in het *Schilder-Boeck*:

“Wij bevinden in ‘t ghemeeen onse Nederlansche Schilders veel tot Landtschap maken te zijn geneyght / oft datser niet in onervaren zijn gheweest / dat welck soo in Italien niet bevonden wort / waerom sy ons besonder achten goede Landtschap makers / en sy de Meesters in beelden te wesen. Het zijn oock verscheyden by ons gheweest / en noch zijn / die de studie der beelden / daer de meeste cracht der Consten in ghelegen is / besijden stellen zijnde alleen vernoecht met eenighe cleen bootskens oft pollekens / tot hun Landtschappen. Van desen is oock een gheweest Lucas van Helmont.”

Hij schilderde zijn figuren wel wat houtherig, maar Lucas Gassel was wel degelijk een heel bekwaam landschap-schilder. Het ruimtelijke karakter van zijn landschappen, meestal met hoge horizon, met bergen, rotsen en dalen en een overvloed aan details werd meestal, zoals dat in die tijd gebruikelijk was, verkregen door het kleurgebruik. De voorgrond bruin, het middenplan groen en geel en de achtergrond blauwachtig en grijs. Op de voorgrond wordt de aandacht getrokken door enkele grote vormen, die contrasteren met de minitieuze details in de achtergrond. Hij experimenteerde namelijk met het repousoir motief, dat is een schildertechniek waarbij met opzet een groter voorwerp in de voorgrond van een schilderij wordt geplaatst, om de illusie van diepte te vergroten. Dat voorwerp is ten opzichte van de rest van het schilderij donker van kleur. Dat zijn figuren inderdaad wat houtherig waren is bijvoorbeeld te zien op het schilderij *Landschap met de vlucht naar Egypte* (zie achterzijde Helmonds Heem 19) waarop de figuur van Jozef stijf overkomt en ook Maria met het Kind er als een bevroren stelletje uitzien. Dit schilderij van 71 x 91 cm heeft hij in 1542 geschilderd en het

bevindt zich in het Bonnefantenmuseum in Maastricht. Hij heeft meer schilderijen gemaakt met dit thema als onderwerp. Een kopie of variant werd in 1985 in Amsterdam geveild en een andere gesigeneerde en 1540 gedateerde versie van dit onderwerp bevindt zich in de Alte Pinothek in München.

Heel opmerkelijk is het onderwerp *David en Bathseba*, dat hij kennelijk in negen versies geschilderd heeft. Het toont rechts het paleis van David en links de tuin van Bathseba en daartussen een gebied met een speelveld voor een balspel, het uit Frankrijk afkomstige Jeu de Paume, de voorloper van tennis. Daarnaast een grasveld (voor schietoefeningen) en op de achtergrond een kruisvormige doolhof. Enkele versies

Zelfportret van Joos van Cleve, ca 1519, paneel, 38 x 27 cm. Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid

Landschap met de heilige Hieronymus, 1545-48, olieverf op doek.

tonen een bron met een manneke-pis figuur. De figuren op de versie van 1543 zijn vermoedelijk niet door Lucas Gassel maar door anderen geschilderd.

Tenslotte is het Gemeentemuseum van Helmond ook in het bezit van een werk van haar oud-inwoner. Het betreft het schilderstuk *Pyramus en Thisbe*, dat ook weer een panoramisch vergezicht toont met rotsen en bergen. De geschiedenis van Pyramus en Thisbe betreft een soort Romeo en Julia verhaal dat staat opgetekend in de verhalenbundel *Metamorfosen* van de Romeinse schrijver Ovidius. Van die bundel die in de zestiende en zeventiende eeuw heel populair was bestonden in de late Middeleeuwen al geïllustreerde uitgaven en waarschijnlijk heeft Lucas Gassel een van die uitgaven gekend.

Het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch is in het bezit van vijf

gravures uit ongeveer 1560, gemaakt door de gebroeders Van Doetecum. Het betreft landschappen met bijbelse voorstellingen waarvan Lucas van Gassel de ontwerpen heeft gemaakt. Dat weten we omdat bijvoorbeeld de prent *Abraham ontmoet de engelen en de ondergang van Sodom* het opschrift draagt: *Abraham invitat angelos/ LG/H.cock excud.* en het monogram LG staat natuurlijk voor Lucas Gassel. De prenten zijn uitgegeven door Hieronymus Cock, de eerste belangrijke prentenuitgever in de Nederlanden.

Bronnen

- *Panorama op de Wereld: het landschap van Bosch tot Rubens van Paul Huys Janssen*
- *Oxford Grove art*
- *Het Schilder-Boek van Karel van Mander*
- *Helmond in het Verleden door A.M., Frenken pr.*
- *University of Michigan Art Gallery*

begunstigers

AUTOBEDRIJF HOEFNAGELS DEALER CITROËN-HYUNDAI

BLOEMENMAGAZIJN DE SCHUUR

BEKKERS AUTOSCHADE

BROECKX - PRAASTERINK MAKELAARS

COENEN

DERISON GROENTE EN FRUIT

DRIESSEN VERF EN INTERIEUR

DRUKKERIJ VAN STIPHOUT

FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF

HINDENBERG RECLAMESTUDIO

IL BORGO HUIS MET DE LUTS

LUNCHROOM PAUL EN RIET

MAREIN ORGANIZING

MOSMAN AUTOSCHADE

O.M.D. NOTARISSEN

RABOBANK

VAN NUENEN RIJWIELHANDEL

WESSELMAN ADVISEURS

WIJNHUIS HELMOND

VAN DER WINKEL IJZERWAREN, GEREEDSCHAP, BOUWBESLAG